

УДК 94/ 930.85/77:[782+792]

Актриса Катерина Осмяловська: сторінки творчої біографії

Буняк Олена Петрівна

В статті розповідається про актрису Катерину Осмяловську виконавицю ролі Наталки Полтавки в однойменному фільмі-опері, відзнятому режисером Іваном Кавалеридзе в 1936 р. та представлено матеріали із колекції НМІУ, які експозиційно відображують зазначену тему.

Ключові слова: актриса, режисер, театр, фільм-опера, кіностудія, музей, експозиція.

Буняк Елена. Актриса Екатерина Осмяловская: страницы творческой биографии.

В статье рассказывается об актрисе Екатерине Осмяловской исполнительнице роли Наталки Полтавки в одноименном фильме-опере который снял режиссер Иван Кавалеридзе в 1936 г., а также представлено материалы из коллекции НМИУ, которые экспозиционно отображают указанную тему.

Ключевые слова: актриса, режиссер, театр, фильм-опера, киностудия, музей, экспозиция.

Bunyak Olena. Actress Catherine Osmyalovska: pages of the professional biography.

The article deals with the person of actress Catherine Osmyalovska who plays Natalka Poltavka in the same film-opera by director Ivan Kavaleridze (1936). The associated with the subject materials from the collection of NMIU are presented in this text.

Keywords: actress, director, theater, film-opera, film studio, museum, exposition.

Нещодавно виповнилося 80 років з часу виходу на кіноекрани фільму-опери «Наталка Полтавка». створеного на кіностудії «Українфільм» в

©Буняк О. П., 2017

1936 р. режисером Іваном Кавалерідзе. В українському кіномистецтві це перша екранізація опери Миколи Лисенка за однойменною п'єсою Івана Котляревського. Головну героїню – Наталку зіграла актриса драматичного театру ім. І. Франка Катерина Осмяловська, а вокальну партію виконала народна артистка СРСР Марія Литвиненко-Вольгемут.

Дана стаття ставить за мету представити невідомі сторінки з творчої біографії театральної актриси Катерини Осмяловської, акцентувавши увагу на її внеску в українське кіномистецтво.

Актуальність статті полягає в тому, що до наукового обігу введено документи із колекції Національного музею історії України, які сприяють ширшому висвітленню досліджуваної теми і можуть бути використані в експозиційно-виставкових проєктах.

Найперші публікації про фільм «Наталка Полтавка» та К. Осмяловську в головній ролі з'явилися в тогочасних періодичних виданнях, як-то: журнали «Радянське кіно», «Искусство кино» тощо

Спеціальні дослідження про акторську діяльність К. Осмяловської відсутні. У монографії «Розвиток української культури за роки радянської влади» лише сказано, що «...поряд з акторами старшого покоління впевнено завойовують сцену і молоді актори – Н. М. Ужвій, К. О. Осмяловська – у театрі ім. Т. Шевченка...» [20, с. 72]. В цій же праці зазначено, що фільм «Наталка Полтавка» користувався великим успіхом у радянських і зарубіжних глядачів [20, с. 117]. Також тільки декілька раз згадувалося про фільм та актрису К. Осмяловську у фундаментальному дослідженні «Історія українського радянського кіно» [6]. Дещо більше уваги творчому доробку актриси приділили дослідники О. Захаржевська та Ю. Станішевський. Аналізуючи репертуар франківців, О. Захаржевська звернула увагу на комедійний спектакль «Дванадцята ніч» В. Шекспіра, в якому Осмяловська створила особливо яскравий образ Віоли. За визначенням автора, тут мали місце і висока майстерність, і особлива притаманна актрисі жіноча чарівність, що і раніше приваблювала глядача в створених нею образах [5, с. 33-34]. Ю. Станішевський, характеризуючи комедію «Багато галасу даремно», зробив акцент на тому, як яскраво засяяли нові грані виконавських індивідуальностей різних акторів, згадуючи в їх числі і Осмяловську в ролі Геро [21, с. 160]. Ґрунтовне дослідження «Історія української культури» лише згадало про кінооперу «Наталка Полтавка», зазначивши, що Кавалерідзе екранізував її не без успіху за участю видатних співаків І. Паторжинського, М. Литвиненко-Вольгемут та драматичних акторів С. Шкурата, К. Осмяловської та ін. [7, с. 888]. Фундаментальна шеститомна Шевченківська енциклопедія в невеликій статті зазначила, що «природною і справді трагічною» була Осмяловська в ролі Ольги із вистави за п'єсою С. Голованівського «Поєтова доля» [23, с. 726].

Значно більше уваги приділено актрисі Осмяловській у книзі «Нашому роду нема переводу. Славні династії та родини України» [16]. Найбільше інформації про Катерину Осмяловську знаходиться у книзі «Тіні не забутих предків» [11], яку написав її син Костянтин Липківський. Книгу складено на основі розрізаних, дивом вцілілих документів, перші з яких датовані 1840 р., спогадів старших поколінь роду, свідчень сучасників. Книгу ілюстровано численними світлинами та малюнками Олександра Липківського – чоловіка актриси.

Важливим джерелом для вищезазначеної теми є інтерв'ю з Катериною Осмяловською та Поліною Няtko, опубліковане відомим істориком українського театру Валерієм Гайдабурою [1], а також спогади актриси, надруковані в журналі «Новини кіноекрану» [8, с. 11].

Катерина Осмяловська (1904-1997) народилася в Полтаві в родині Олександра Осмяловського та Клавдії Муромцевої. Любов до театру проявилася в неї з дитинства – з 14 років займалася на театральних курсах. В 1921 р. закінчила Музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. Ще студенткою почала працювати у Першому Державному театрі ім. Шевченка. У посвідченні №143 від 19 грудня 1925 р. зазначено, що К. Осмяловська працює актрисою театру з 1920 р. [15, ТКВ-12969]. В театрі вона познайомилася з майбутнім чоловіком актором Лесем (Олександром) Липківським – сином митрополита Василя Липківського. Молоде подружжя в складі трупі театру ім. Шевченка гастролювало у Білій Церкві, Полтаві, Харкові, Дніпропетровську, Черкасах, Чернігові тощо. Про їх творчий тандем розповідають документи та фотографії. Зокрема, програма спектаклю за п'єсою Ж. Б. Мольєра «Хворий тай годі», який було поставлено в Державному драматичному театрі ім. Т. Шевченка в сезон 1921-1922 рр., зазначає, що Катерина Осмяловська виконувала роль Луїзи, маленької дочки Аргана, а роль лікаря Пургона виконував актор Олександр Липківський [15, Л-7875]. На одній із світлин зображена сцена з вистави за п'єсою Ж. Б. Мольєра «Скапен-штукар», де роль Гіацинти виконувала К. Осмяловська, а Скапена – О. Липківський [15, ТКВ-12970].

В процесі дослідження теми вдалося знайти цікаву інформацію щодо подальшої роботи актриси. Ще в 1923 р. театр ім. І. Франка у повному складі виїхав з гастрольями на Донбас. Шахтарям так сподобались спектаклі, що вони звернулися до дирекції театру з проханням створити філію театру і прикріпити його до Донбасу [21, с. 59-60]. Театр «організував свою постійну філію під загальним художнім керівництвом Гната Юри, до складу якої входили О. Юрський, К. Осмяловська та художник М. Драк» [5, с. 13]. Ймовірно саме тому Липківський та Осмяловська стали акторами «Дондерждрами». Театр охоплював своєю діяльністю Донецьк, Луганськ, Маріуполь. В 1926 р. акторське подружжя перейшло на роботу до

Одеської «Держдрами». В цьому театрі за три роки існування було зібрано чи не найсильніший акторський склад. Відомий український гуморист Остап Вишня, цілком серйозно розповідаючи на сторінках журналу «Нове мистецтво» про свої враження від театру, назвав акторів «Держдрами» Нятко, Осмяловську, Липківського, Шумського та інших «красою українського театру» [18, с. 8]. В Одеській «Держдрамі» Катерина Осмяловська зіграла багато різноманітних ролей: найбільший успіх мала Есмеральда. В 1930 р. К. Осмяловська та О. Липківський переїхали до Києва і почали працювати в театрі ім. І. Франка. Актриса Осмяловська була талановитою, як у драматичних, так і комедійних ролях. Найбільш резонансними були ролі Софії у «Безталанній» І. Карпенка-Карого, Оксани у «Доки сонце зійде...» М. Кропивницького. Користувались успіхом у глядачів і її Одарка із «Дай серцю волю...» М. Кропивницького, і Анна із «Украдене щастя» І. Франка, і веселі ролі із комедій В. Шекспіра, про які згадувалося вище. В 1940 р. Катерина Осмяловська отримала звання заслуженої артистки УРСР, а в 1951 р. – народної артистки УРСР.

В 1963 р. «з метою омолодження» театру звільнили майже всіх провідних досвідчених акторів старшого віку, в їх числі і Катерину Осмяловську. Як згодом напише К. Липківський: «У неї була чудова дикція, чиста і українська і російська вимова, вміння та досвід роботи на радіо. Був і хист до викладацької діяльності. Може, все ж таки треба було щось зробити, щоб залишитися в театральному житті? Але, в будь якому разі, це вимагало одного – йти і просити. Мама цього не зробила. 43 роки було віддано Театрові, з них 33 – саме Театрові ім. І. Франка. Образа виявилася занадто болючою...» [11, с. 183].

За 43 роки акторської діяльності К. Осмяловська зіграла десятки ролей на сцені. Не такою плідною була її творчість у тогочасному кінематографі: як зазначив К. Липківський, крім «Наталки Полтавки» не сталося нічого значного...» [11, с. 183].

Над сценарієм до фільму працювали І. Кавалерідзе та Д. Грудина. За висловленням Івана Кавалерідзе, він прагнув зберегти ту «Наталку Полтавку», яка «ввійшла в кров і плоть широких мас, про фіксацію тих образів, які вже знайомі глядачеві і над створенням яких любовно трудилася ціла плеяда кращих українських акторів від Соленика, Щепкіна, Кропивницького, Садовського, Саксаганського до акторів сьогоденного дня» [9, с. 18].

Роботу над фільмом розпочали в лютому 1936 р. на Київській кінофабриці, де для перших зйомок були збудовані декорації – «Хата» і «Подвір'я» Горпини Терпелихи. Акторський склад фільму на початку зйомок був іншим, ніж нам відомо із титрів: у ролі Наталки – артистка Київської державної опери Зоя Гайдай, у ролі Виборного – заслужений артист респу-

бліки Шкурат, у ролі Возного – артист Паньківський, в ролі матері Горпини Терпелихи – артистка Доля, в ролі Миколи – артист Твердохліб [14, с. 53].

Що ж змусило режисера І. Кавалерідзе так кардинально змінити акторський склад фільму? В той час, коли фільм-оперу вже почали знімати, в газеті «Правда» з'явилася стаття «Груба схема замість історичної правди» [2, с. 4] з нищівною критикою фільму «Прометей», який вже був відзнятий Кавалерідзе. Впродовж чотирьох днів на «Українфільмі» тривали обговорення. Режисера звинувачували в тому, що він «знехтував основні вимоги соціалістичного реалізму», що фільм вийшов «художньо фальшивим і неправдивим» [4, с. 35]. Висловлювали занепокоєння тим, що «Іван Петрович приступає до нової роботи... і повторює всі свої попередні помилки» [10, с. 14]. Рекомендували замінити композитора Толстякова, чия музика до фільму «Прометей» було названо «примітивною і антихудожньою» [17, с. 5]. Ймовірно, що в процесі обговорення, також прозвучали прізвиська акторів, яких потрібно було «замінити». Хоч це пріоритетне право режисера самому вирішувати, кого із акторів і на яку роль запросити. Ймовірно і те, що Іван Кавалерідзе, зробивши певні висновки із критики, вирішив змінити акторів фільму «Наталка Полтавка». На думку автора, друге припущення більш вірогідніше.

«Режисер Іван Кавалерідзе вів переговори з чотирнадцятьма різними виконавицями ролі Наталки. А тому я, драматична артистка, і не сподівалась конкурувати з тими, хто в цій ролі прославився на оперній сцені. Але вийшло так, що саме мої проби затвердила рада студії... Коли мене питали, як це я, драматична артистка, рискнула знятися в кіноопері, я відповідала, що люблю свою землячку Наталку з дитинства, знаю її пісні, її душу, ходила босоніж її стежками, і любов ця дала мені віру в свої сили» – згадувала Катерина Осмяловська [8, с. 11]. Оновлений склад акторів був таким: роль Наталки (в кадрі) виконувала драматична акторка К. Осмяловська, а вокальну партію (за кадром) – народна артистка СРСР М. Литвиненко-Вольгемут. Виборного зіграв народний артист УРСР І. Паторжинський, Возного – актор Г. Манько, Горпину Терпелиху – акторка Ю. Шестаківська [22, с. 48]. Отже, із заявлених раніше акторів, залишився лише заслужений артист республіки С. Шкурат, і то в ролі Миколи, а не Виборного. В автора немає інформації, хто в першому складі виконував роль Петра. Можливо, що оперний співак М. Платонов був утверджений на цю роль в першому складі, і він же залишився у другому. Згодом Іван Паторжинський напише про творчу групу, що це була дружня, цілеспрямована, виробнича сім'я, в якій не було випадкових, байдужих до виробництва людей [19, с. 19].

Фільм розпочали знімати в лютому 1936 р із першим складом творчої групи. Потім була деяка перерва в зв'язку із заміною в акторському та

технічному складі. Станом на липень була відзнята значна частина сценарію. Зокрема, закінчені основні зйомки в павільйоні, де були збудовані декорації села. Здійснено зйомки в Полтаві на Мазурівці, де стояла хата однієї з героїнь п'єси – Терпелихи. Закінчена частина натурних змагань в Голосієво під Києвом, де знімали сцену прощання Петра з Наталкою, та в с. Тахтаулівка. Зйомки окремих епізодів, проходів, пейзажів проводили в с. Ярьєски [22, с. 48].

Режисер Кавалерідзе в екранізації «Наталки Полтавки» досить широко і різноманітно використовував поетику кіножанру. Широкі панорами українських пейзажів та натурні зйомки села, що були фоном для виявлення акторських образів, надали фільму більшої емоційної переконаності. Кавалерідзе показав Наталку біля криниці з піснею «Віють вітри», освідчення Возного в коханні, прихід Виборного Макогоненка з піснею «Ой, доле людська». Весь цей матеріал режисер подав спокійно, плавно, з деяким ритмічним прискоренням лише в місцях хвилювання Наталки та невеликого диспуту Возного й Виборного. Коли заміжжя Наталки стало реальним, а драматичні колізії напруженими, переважали крупні й середні плани, недовготривалі мізансцени. Найвище напруження припало на кадри із піснею «Чого вода каламутна», де режисер переважно крупним планом передав велике хвилювання головної героїні. В той же час, задум режисера показати, як в тісній селянській хаті підневільною пташкою б'ється нещаслива Наталка, на думку кінокритиків, не зовсім вдался. Окремі плани показу Наталки, «де акторка переживає, фальшують» [4, с. 26]. Не ставлячи за мету детально проаналізувати режисерські пошуки екранізації «Наталки Полтавки», варто зазначити, що режисер дуже вдало поєднав зоровий образ Наталки у виконанні Осмяловської із прекрасними вокальними даними Литвиненко-Вольгемут. Поєднання в одному кінообразі двох видів мистецтв – драми і вокалу – було цінною новаторською знахідкою, першою у вітчизняному кіномистецтві, що відкривала великі можливості для подальшого розвитку цього жанру. Як то відбувалося на знімальному майданчику поділилася у спогадах К. Осмяловська: «Я мовчки імітувала спів під голос Марії Іванівни, яка була поруч зі мною. Важко було мені беззвучно виводити найвищі ноти і тут же переходити на звичайну розмову. Слова і спів мали звучати в одному тембрі так, щоб глядач не помітив підробки» [8, с. 11]. Тогочасні кінокритики неоднозначно оцінили цей творчий тандем. За визначенням одних, М. Литвиненко-Вольгемут «блиснула всім своїм хвилюючим талантом прекрасної співачки», а К. Осмяловська створила «ліричний і сумний образ бідної селянської дівчини, щасливо обминувши підводні камені мелодрамагізму» [13, с. 3]. На думку інших, вокальна частина ролі Наталки виконана дуже добре –

народні пісні у виконанні М. Литвиненко-Вольгемут звучали з екрану барвисто і допомагали відтворити особисту трагедію дівчини. Водночас, значно слабкішою виявилася драматична частина. К. Осмяловська не змогла використати в повній мірі специфічних можливостей кіно для більшої драматизації образу: «У артистки непогані зовнішні дані, але поряд з Паторжинським–Виборним чи Манько-Возним її Наталка виглядає дещо невиразною, манірною...» [12, с. 26].

Роботу над фільмом було завершено в листопаді 1936 р. Прем'єра відбулася в Києві 19 листопада того ж року. Фільм-оперу «Наталка-Полтавка» демонстрували одночасно в 6-ти кінотеатрах столиці. Про цю подію заздалегідь повідомляла широка реклама на Хрещатику.

В листопаді 1936 р. в житті Катерини Осмяловської сталася ще одна важлива подія – вона народила сина, якого назвала Костянтином. Зараз Костянтин Олександрович Липківський відомий вчений, доктор технічних наук, професор, співробітник Інституту електродинаміки НАН України. Саме він передав до Національного музею історії України згадувану вище театральну програму, світлини із фільму «Наталка Полтавка: на одній зображено К. Осмяловську в ролі Наталки Полтавки [15, Ф-23744], на іншій – сцена із однойменного фільму [15, Ф-23745], книги «Тіні незабутих предків» [15, РА-2040], та «Нашому роду нема переводу» [15, РА-2317], конверт з наклеєними марками та з відбитком штемпеля спецпогашення [15, Філ-2893]. На одній із поштових марок зображено головну героїню фільму – Наталку, на другій – ключова сцена фільму, де мати благословляє Наталку та Петра на подружнє життя. Поштові марки введені в обіг 30 вересня 2011 р. Українським державним підприємством поштового зв'язку «Укрпошта» до 75-річчя виходу на екрани першої кіноопери «Наталка Полтавка». Ці матеріали гідно доповнили фондові збірки та експозицію музею.

Таким чином, кіноопера «Наталка Полтавка» – це перший крок в українській кінематографії, який сприяв більш ширшій популяризації українського фольклору. Екранізація була проведена з додержанням стилю, жанру і всієї драматургічної побудови п'єси в стислі терміни – чотири місяці напруженої, творчої роботи. Фільм-опера мав великий успіх серед кіноглядачів. Тогочасна кінокритика підсумовувала, що «фільм «Наталка Полтавка» при всіх своїх недоліках ідейного і художнього порядку є корисним вкладом в арсенал мистецтва і тим, що популяризує в мільйонних масах класичний твір Котляревського, і тим, що відтворює народний побут і народну творчість, і тим, що збагачує кіномистецькі форми» [4, с. 28]. Виконавиця головної ролі актриса Катерина Осмяловська була втіленням гармонійного поєднання ніжної краси, жіночності та витонченої духовності.

Перспективним напрямком дослідження автор вважає подальшу роботу з фондовими матеріалами НМПУ з метою вивчення творчого спадку відомих діячів української культури.

Література

1. *Гайдабура, В.* Театральні автографи часу / В. Гайдабура. – К., 2007.
2. Грубая схема вместо исторической правды // Правда. – 1936. – 13 февраля (четверг). – С. 4.
3. *Давид, К.* «Наталка Полтавка» на екрані / К. Давид // Радянське кіно. – 1936. – № 11. – С.21-29.
4. *Давид, К.* Сумний досвід київської студії / К. Давид // Радянське кіно – 1937. – № 3. – С. 35-38.
5. *Захаржевська, О.* Театр імені Івана Франка / О. Захаржевська. – К., 1949.
6. Історія українського радянського кіно. В 3 т. – К., 1987. – Т. 2 (1931-1945).
7. Історія української культури. В 5 т. – К., 2011. – Т. 5. – Кн. 2.
8. Катерина Осмяловська народна артистка УРСР про зйомки в кіноопері «Наталка Полтавка» // Новини кіноекрану. – 1967. – № 1. – С. 11.
9. *Кавалерідзе, І.* Про фільм «Наталка Полтавка» / І. Кавалерідзе // Радянське кіно. – 1936. – № 11. – С. 18.
10. *Коломійцев, П.* Бракує критики й керівництва у творчій роботі / П. Коломійцев // Радянське кіно. – 1936. – № 3. – С. 11-14.
11. *Липківський, К.* Тіні незабутих предків / К. Липківський. – К., 2003.
12. *Лучанський, М.* Опера с екрана / М. Лучанський // Искусство кино. – 1937. – № 1. – С. 23-26.
13. *Мартич, Ю.* Наталка-Полтавка / Ю. Мартич // Більшовик. – 1936. – 15 листопада (неділя). – С. 3
14. На київській кінофабриці // Радянське кіно. – 1936. – № 2. – С.53.
15. Національний музей історії України: фонди
16. Нашому роду нема переводу: Славні династії та родини України. – К., 2012.
17. Невдача режисера Кавалерідзе повчальна тільки для нього самого // Радянське кіно. – 1936. – № 3. – С. 4-5.
18. *Остап Вишня.* Одеська Держдрама. Вражіння / Остап Вишня // Нове мистецтво. – 1928. – № 5. – С. 6-9.

19. Паторжинський, І. Вірний шлях / І. Паторжинський // Радянське кіно. – 1936. – № 11. – С. 19.
20. Розвиток української культури за роки радянської влади. – К., 1967.
21. Станішевський Ю. Театр народжений революцією. – К., 1987.
22. Хроніка «Українфільму» // Радянське кіно. – 1936. – № 7. – С. 48.
23. Шевченківська енциклопедія. В 6 т. – Т.4 – К., 2013.